

Таикулова Ш.Б.

АРАБ ӨЛКӨЛӨРҮНДӨГҮ ЖАНА КЫРГЫЗСТАНДАГЫ НААРАЗЫЧЫЛЫК КЫЙМЫЛДАРДЫН ОКШОШТУГУ ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫГЫ

УДК:800.162

Бул макалада Араб өлкөлөрүндөгү жана Кыргызстандагы нааразычылык кыймылдардын окшоштугу жана айырмачылыгы каралган.

Салыштыруу анализи өзүнөнөзү салыштырылуучу көрүнүштөрдүн бирдей, окшош чектерин жана алардын ортосундагы айырмачылыктарды табууну божомолдойт, аны биз мындан аркы изилдөөлөрүбүздө карайбыз.

Ал тургай биздин эки «революциянын» жана «араб жазынын» ортосундагы белгилүү окшоштуктарды да оңой эле табууга болот. Аталган изилдөөнүн милдетине бардык окшош чектерге жана айырмачылыктарга анализ берүү жана ачып берүү кирбейт, ошондуктан биз теоретикалык жоболорго, ыкмалар менен принциптерге, анын ичинен цивилизациялык ыкмага таянып, алардын эң орчундууларын гана ачып беребиз.

«Араб жазы» болуп өткөн өлкөлөр, араб дүйнөсүнүн же араб цивилизациясынын бир бөлүгү болуп эсептелишет жана кыргыз эли тийиштүү болгон цивилизация менен белгилүү бир окшоштуктарына караганда айырмачылыктар көптүк кылат. Бул – тарыхындагы, тилиндеги, маданиятындагы, географиялык абалындагы, климатындагы, экономикасындагы ж.б. болгон көптөгөн айырмачылыктары.

Ошентсе дагы, маданиятындагы, экономикалык жашоосундагы жана дининдеги белгилүү окшоштуктар, негизинен сырткы кырдаалдардан сырткары, көптөгөн окшоштугу нааразычылык кыймылдарынын пайда болуу себептеринде байкалат.

Дагы бир тастыктай кетүүчү нерсе, биринчи келтирилген ой жүгүртүүдө биз араб өлкөлөрүнүн маданияты жана экономикасы биздин өлкөдөгү экономика жана маданият менен окшошпостугун, экинчиден, - алардын кээ бир окшоштуктарын көрсөткөнбүз. Бет маңдайыбызда – карама-каршылык турат, аны алып салуу үчүн болгону экономика менен маданият – бул ушунчалык кеңири жана терең аймактар экендигин баса белгилөө зарыл жана анда окшоштуктар эле эмес, айырмачылыктар да оңой эле табылат. Окшоштуктун толук эле жоктугунда салыштыруу анализи толугу менен негиздеринен жана маңызынан айрылып калмак, анткени маңызы боюнча салыштырууга эч нерсе жок болмок.

Кыргызстандагы нааразычылык кыймылдар жана «араб жазы» ички шарттарды жана себептерди сырткы таасир менен айкалыштыруусунун натыйжасы болду, эки учурда тең болуп жаткан процесстердин маңызы, биринчи иретте ички себептер жана шарттар менен, андан кийин гана цивилизациялык специфика менен негизделди.

Аталган ой жүгүртүү толугу менен Кыргызстанда таандык. Тарыхый тажрыйба көрсөтүп тургандай, терең трансформациялар, эреже катары,

аны жүзөгө ашырууга аракет кылган элдер үчүн жүрөкө жакын кабыл алуу менен өтөт; алар көпчүлүк учурларда катаклизмдер жана кеңири масштабдагы чыр-чатактар менен коштолот.

Экинчи жагынан, терең трансформацияларды жүзөгө ашыруу зарылчылыгынын өзү, Кыргызстан жана араб мамлекеттери өзүнүн коомдук-экономикалык жана технологиялык өнүгүүсүндө артта калгандыгын, жана азыркы мезгилде Кыргызстан менен араб мамлекеттери башынан өткөрүп жаткан системалык кризис аталган артта калуунун түздөнтүз натыйжасы болуп эсептелээрин таасын тастыктап турат. Ушуга байланыштуу В.Б.Кувалдиндин реалдуу тарыха жана кырдаалдар менен ар кандай этникалык топторго, цивилизацияларга бөлүнгөн адамзат ар башка маданий жана убакыттык ченемдерде жашайт жана өзүнөнөзү кубаттуу чыр-чатактык аймактарды түзүүгө кудурети жетет, андыктан көрүнүп тургандай, цивилизациялар сыяктуу эле элдер дагы дайыма болуп туруучу өз ара атаандаштыкта болуп турушат.

Тажрыйба көрсөтүп тургандай, өнүгүүдөн артта калуу саясий жана экономикалык өз алдынчалыкты жоготуп коюу мүмкүнчүлүгү жана кубаттуу мамлекеттердин же мамлекеттер тобунун көз карандылыгына туш келип калуусу менен байланышкан көптөгөн коркунучтарды камтып турат. Андан сырткары, ар кандай маданияттык жана убакыттык ченемдерде болуу идеологиялык жана баалуулук деңгээлдердеги чыр-чатактардын ыңгайлуу кыртышын түзөт.

Ошондуктан артта калган мамлекеттер жана мамлекеттердин тобу эртеби, кечпи өзүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү артта калуучулукту жоготуу үчүн чараларды көрүп баштайт, нерселердин логикасы боюнча саясий жана экономикалык эгемендүүлүктүн жана андан чыр-чатаксыз ички өнүгүүнүн кепилдиги жана зарыл шарты катары кызмат кылат.

Мурунку бөлүмдөрдө биз «араб жазы» араб мамлекеттериндеги коомдун бир бөлүгүнүн бардык саясий жана социалдык-экономикалык системанын терең реформасына болгон аракети эле эмес, коомдун башка бөлүгүнүн дагы мамилелердин салттуу системасынын чегинде кала берүүгө болгон аракеттерин да чагылдырып турат. Аталган ой жүгүртүү Кыргызстандагы коомдук мамилелерге карата да акыйкаттуу болуп эсептелет.

Араб мамлекеттеринин социалдык мозаикасы кыргыз коомунун мозаикасына кыйла жакын болот, анда салттуулуктун жогорку үлүшү бар, ал эми реалдуу социалдык тажрыйбага ылайык салттуу жана заманбап коомдор, эгерде алар бир эле мамлекеттин чегинде болушса, аныктуу чыр-чатак абалында болушат жана курч формаларды кабыл ала

бербейт, бирок белгилүү бир шарттарда ачык карама-каршылыкка өтүүсү толук ыктымал.

Биз жогоруда белгилегендей, арабдар менен кыргыздардын ортосунда белгилүү бир цивилизациялык айырмачылыктар бар, бирок ошого жараша, алардын бир эле цивилизациялык убакытта жайгашуусу менен каралган окшоштуктар да кездешет. Чындыгында, бардык адамдар кайда жана кантип жашап жатышкандыгынан, «азыр», «азыркы» ж.б.у.с. деген сөздөр менен аныкталуучу бир физикалык убакытка кантип келип жатышкандыгынан көз каранды. Бирок эгерде убакытты коомдук-экономикалык өнүгүүнүн көз карашында карасак, анда элдер анын ар кыл баскычтарында жана фазаларында болуу менен ар башка убакыттык жыштыкта, тарыхый кесилиште жайгашары белгилүү болот. Аталган ой-пикир түшүнүктүү жана көрсөтмөлүү болуусу үчүн Ооганстандагы кырдаалды, тактап айтканда, «Талибан» кыймылынын учурдагы жетишкендиктердин баарынан, анын ичинде электр тогунан баш тартуусун айтсак болот, андыктан, аталган кыймылдын жактоочуларынын пикиринде, алар шайтандын иштери болуп эсептелет. Эгерде талибдер өзүлөрүнүн талаптарын жана максаттарын жүзөгө ашырышкан болсо, анда Ооганстан ансыз олуттуу түрдө өзүнүн коомдук-экономикалык өнүгүүсүндө артта калат жана адамзат электр тогу эмне экендигин билбеген абалда бир нече кылымдар артка калмак.

Кайталай кетсек, кыргыз эле эмес, араб коому үчүн салттуулуктун салыштырмалуу жогорку деңгээли, ал эми бардык салттуу коом үчүн, анын цивилизациялык тийиштүүлүгүнө карабастан белгилүү бир чектер таандык. Биз аларды атап бердик. Бирок бул учурда, жаңы контексти эске алуу менен, аларды кайрадан кароо ылайыктуу болот.

Статистикалык маалыматка ылайык Кыргызстандын шаар калкынын үлүшү 2012-жылдын башында 33,9%дан 2013-жылдын башына чейин 33,6%га чейин кыскарган [124]. Башкача айтканда, формалдуу көз карашта Кыргызстандын калкы, анын ичинде негизгиси кыргыздар (72,2%) жана өзбектер (14,3%) араб мамлекеттеринин калкына караганда жашоо-турмуштун салттуу формаларына жакын келишет, андыктан, салттуулук биринчи иретте, айылдыктар менен жакында эле шаарга келишкен мигранттардын арасында кеңири тараган. Бирок, биз көрсөткөндөй, араб өлкөлөрүндөгү урбанизациянын салыштырмалуу жогорку деңгээлине карабастан, калктын көпчүлүк бөлүгү мурункудай эле жашоо-турмуштун салттуу формаларынын күчтүү таасиринин алдында болуп келишкен, мунун өзү орчундуу ченемде аталган мамлекеттердеги модернизациянын жарым-жартылай мүнөзүн түшүндүрөт.

Кыргызстан үчүн, араб өлкөлөрү сыяктуу эле айыл калкынын басымдуу бөлүнүгө ээ болгон экстенсивдүү, төмөнкү эффективлүү экономика таандык. Бүткүл араб дүйнөсү ар бир конкреттүү араб дүйнөсүнүн жашоо деңгээлинен көз каранды түрдө салттуу коомдон индустриалдыкка же заманбап

коомго өтүү абалында турушат. Бирок, ошол эле карама-каршылык Кыргызстанга да таандык жана болуп өткөн эки революция тең өзүнө аталган карама-каршылыкты алып салуу аракетин камтып турат.

Белгилүү болгондой, Кыргызстандагы нааразычылык кыймылдардын эпитеттору шаарларда жайгашкан, бул баарынан мурда бир канча себептер менен түшүндүрүлөт. Биринчиден, шаарлар өзүнөн өзү өлкөнүн саясий жана маданий жашоо-турмушунун жайгашуусу болуп эсептелет. Экинчиден, айылдыктар шаарларга жайгашуулары менен жана күнүмдүк айыл жашоосунан, эң негизгиси айыл чарба эмгегинен баш тарткандыгына карабастан жашоо-турмуштун салттуу формаларынын чектеринде калып калды, андан сырткары шаар жашоосунун шарттарында анча жакшы камсыз болбогондугу жана корголбогондугу менен нааразычылык кыймылдар менен саясий авантюралар үчүн жагымдуу кыртыш болуп калды.

Кыргызстандын экономикасы экстенсивдүү мүнөзгө ээ. Өндүрүштүк жумушчу күчү, инженердик-техникалык жумушчулар жайгашкан, экономиканын тармактары негизгиси энергетикалык жана өндүрүүчүлүк өндүрүш менен берилген. Андыктан, республикадагы өндүрүштүк өсүү абдан жай жүзөгө ашырылса, анда шаарга келишкен айыл калкы эмгектин мүнөзү, формасы ж.б көз карашында шаарлык болуп калышпайт.

Башкача айтканда, көпчүлүк араб өлкөлөрүндөгү эле Кыргызстандагы шаарлардын өсүүсү, жогорку социалдык чыңалуу аймагына айлануу менен рационалдуу жана гармониялуу болгон жок. «Араб жазы» болуп өткөн араб өлкөлөрүндөгү учурлардай эле, Кыргызстандагы нааразычылык кыймылдардын негизинде кыска мөөнөттүн ичинде калктагы бир катар маселелерди, алсак, жумушсуздукту, шаар калкынын бир бөлүгүнүн жакырдыгын, турак-жайдын жетишсиздигин, бир сөз менен айтканда, өткөн же азыр көп айтылуучу транзитти мезгилде турган өнүкпөгөн мамлекеттер үчүн мүнөздүү болгон бардык маселелерди чечүү жатат.

Кыргызстандын шаарларындагы калктын дээрлик тескелбеген өсүүсүнө байланыштуу, белгилей кетүүчү нерсе, араб өлкөлөрүндөгү кырдаал сыяктуу эле цивилизациялык специфика болуп айыл калкынын шаарларга көчүп келүүлөрү менен каралган, көзөмөлдөнбөгөн ички миграциялык процесстер эсептелет.

Айыл калкы басымдуулук кылган Кыргызстан үчүн жана ага ылайык жашоо-турмуштун салттуу формалары маданияттын инновациялык элементтерине болгон төмөнкү кабыл алуучулугу мүнөздүү, ал эми аларды четке кагууга болгон ички аракетинин жыйындысында кыргыз коомунун төмөнкү эволюциялык дараметин көрсөтөт. Албетте, бул жерде жалпы эле коом жөнүндө эмес, анын шаарлыктардын үстүнөн болгон сандык ээлик кылган белгилүү бир бөлүгү туурасында кеп болууда. Тактай кетүүчү нерсе, өлкөнүн элин биз «жаман» жана

«жакшы» деп бөлүүгө, ошондой эле урбанизациянын акыл-эстик эмес процессине жана кесепеттерине нравалык баа берүүнү алып чыкпайт.

Салттуу коом үчүн калктын интенсивдүү өсүүсүн камсыз кылган жогорку төрөлүүчүлүк (өлүүчүлүкө салыштырмалуу жогорку деңгээлде) мүнөздүү болуп эсептелет. Мындай кырдаалдарда калктын белгилүү бир көптүгү пайда болот, ал көптүк жаш муундардан турат жана өзүнүн негизги массасында зарыл болгон жашоо-турмуштук тажрыйбага, билимдерге, адистике жана эмгек жөндөмдүүлүктөрүнө ээ эмес.

Биз бул туурасында, өзүбүздүн изилдөөбүздүн бир бөлүгүндө калктын көптүк эффектиси, жаштар фактору туурасында баяндап берген элек, жаш муундар психофизикалык жана социалдык-кесиптик өзгөчөлүктөрүнө карабастан бардык чыр-чатактарга жана нааразычылык кыймылдарга оңой жана бат тартылышат. Кыргызстан менен араб өлкөлөрү бул жаатта абдан жакын келишет, бизге, аларга демографиялык кысым жана экономикалык жана социалдык жакырданган, калктын категориялары тартылган жамааттык агрессивдик сыяктуу көрүнүштөр таандык, ал эми мындайлардын катарына жаш муундар таандык, алардын агрессивдүүлүгү белгилүү болгондой кыйратууга багытталгандыгын билебиз.

Жарандык коомдун салттуу коомдон болгон айырмачылыгы болуп, алар пайда болгон баалуулук негиздери эсептелет. Бул негиздерди жекелик (жарандык коомдо) жана үй-бүлөлүк (салттуу коомдо) деп аныктоого болот. Эгерде ал коомдук мамилелерге олуттуу диссонанс киргизбегенде жана конкреттүү саясий тажрыйбага орчундуу түрдө таасир бербегенде көңүл борборубузду аталган кырдаалга бурбайт элек. Аталган ой жүгүртүүгө кененирээк токтоло кетсек, анткени ал принципиалдуу мааниге ээ.

Учурда өнүккөн жарандык коомдор кичине үй-бүлө катары, ошол эле мезгилде тескерисинче, салттуу катары – салыштырмалуу көп сандаган балдар менен мүнөздөлөт, ошондуктан жаш муундардын көптүгү, өз кезегинде, белгилүү бир шарттарда массалык жумушсуздукту, бийликтин коррупциялуулугун, системалык кризисти, калктын ар түрдүү катмарларынын ортосундагы пайданы акыйкат бөлүштүрүүнү, социалдык теңсиздикти, жашоо-турмуштун терс түшүүсүн ж.б. пайда кылат дагы, биз айткандай, араб өлкөлөрүндөгү нааразычылык кыймылдарга байланыштуу социалдык үрөй учурулар жана нааразычылык кыймылдардын пайда

болуусу үчүн жагымдуу кыртыш болуп бере алат.

Бирок ушуну менен эле салттуулук менен көп балалуулуктун терс көрүнүштөрү чектелип калбайт, алар трайбализм, кландуулук жана өч алуучулук сыяктуу көрүнүштөрдүн негизи болуп эсептелишет.

Учурда Кыргызстан кагылышып жаткан бирден-бир олуттуу маселелерден болуп бирдиктүү жеке жалпы кыргыз улуттук шайкештигин түзүү эсептелет. Жалпыга белгилүү болгондой, кыргыздар азыркыга чейин эле уруулук жана кландык тийиштүүлүкө чоң маани берип келишет, айта кетүүчү нерсе, бул толук табигый нерсе, ошондуктан, кландык-уруулук байланыштар системасы менен кирген коом, реалдуулукта аталган байланыштарды колдонбостон пайда боло албайт.

Байыркы мезгилдерде эле калыптанган салттарга ылайык жана белгилүү бир ченемде азыркы кезде пайда болуусун улантып жаткан кыргыз шайкештиги биринчи иретте, жалпы улуттук шайкештик менен эмес, үч кландык биригүүнүн «канаттын» бирөөсүнө болгон тийиштүүлүгү менен аныкталат, алардын биринчиси – оң канат, экинчиси – сол канат жана үчүнчүсү - ичкилик. Азыркы мезгилде оң канат өзүнө бир эле кланды (аджайнылар), сол канат - Кыргызстандын түндүгүндө жана батышында жети кланды жана ичкилик – кландардын көп санын камтып турат, алардын кээ бирлери өзүнүн келип чыгуулары боюнча кыргыз болуп эсептелишкен эмес, бирок өзүлөрүн кыргыздарга окшоштурушкан. [36. 223-б.]. Акыркы кырдаалга көңүл бура кетсек, анда кыргыз этносунун калыптануу процесси дагы деле болсо активдүү калыптануу фазасында турат.

Колдонулган адабияттар:

1. Мировой долг побил все рекорды Аргументы Недели[Текст]. – 2013. – №19(361).
2. Мукамбаева, Г.А. Манас и право [Текст] / Г.А. Мукамбаева. – Бишкек: Бийиктик, 2003. – 336 с.
3. Мукасов, С.М. Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа [Текст] / С.М. Мукасов. – Бишкек: Илим, 1999. – 226 с.
4. Назаретян А.П. Демографическая утопия «устойчивого развития» [Текст] / А.П. Назаретян // Обществ.науки и современность. – 1996. – №2. – С. 145–152.
5. Ницше, Ф. Соч. в 2-х т.[Текст] / Ф. Ницше. – М., 1997. – Т. 1. – 832 с.
6. Ниязалиев, Ш.М. Национальная психология и ее место в формировании и развитии личности [Текст] / Ш.М. Ниязалиев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1986. – 108 с.
7. Новейший философский словарь[Текст] / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.

Рецензент: филос.и.к. Жапаров Д.